

Római jog VII.

Cselekvőképesség
A patria potestas
A rokonság
A házasság

Jogképesség

A jogképesség az a képesség, hogy valaki jogok és kötelezettségek alanya lehet.

Azt, aki jogok és kötelezettségek alanya lehet, **jogalanynak, személynek** nevezzük (*persona, caput*).
(Rómában nem általános, nem jár mindenkinek egyformán.)

befolyásoló tényezők

- ***status***
- nem
- becsületcsökkenés
  - *intestabilitas*
  - *infamia*
    - *mediata*
    - *immediata*
  - *turpitudo*
- alacsonyrendűség
- egyes vallásokhoz tartozás
- városi tisztségviselő
- bizonyos foglalkozások

a jogképességet korlátozó egyéb tényezők

a női nem

csak magánjogi téren volt jogok alanya,
közjogi téren nem, hiszen politikai jogai (pl. választójog) nem voltak.

De a nők jogképessége családi és vagyonjogi téren is meglehetősen korlátozott volt:

- családfői hatalmat nem gyakorolhatott,
- nem lehetett gyám (csupán a posztklasszikus jogban, ott is csak az anya és nagyanya),
- nem szerepelhetett a formális szerződések tanújaként,
- nem lehetett perbeli képviselő,
- csak a posztklasszikus jogban nyerte el teljes öröklési- és végrendelkezési képességét.

Sc. Vellaeanum (Kr.u. 46.) !!

a jogképességet korlátozó egyéb tényezők (2)

a becsület csökkenése

(minutio existimationis)

a megbecsülés automatikusan elveszett a *capitis deminutio media* esetén

De más körülmények is előidézhették:

1. ***intestabilitas*** (tanúképtelenség)

a XII t.t. formális szerződéseinél *(mancipatio, nexum)* fordult elő

- nem lehetett tanúk közreműködését igénylő jogi aktusok alanya és tanúja.

2. turpitudo

a császárkorban a bíró szabad belátása szerint nyílváníthatott valakit becstelen személynek *(turpis persona)*;

- nem lehetett olyan jogviszonyok alanya, vagy olyan aktusok tanúja, amelyek bizonyos megbízhatóságot feltételeztek (pl. nem lehetett gyám, nem tanúskodhatott szerződéseknél vagy perben).

a jogképességet korlátozó tényezők - *infamia*

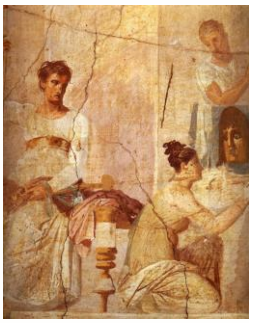
3. *infamia* (becstelenség) - háromféle:

- a *consulok* által előírt *infamia*, ami azt jelentette, hogy a *consul* az ilyen személyt a *magistratus*-jelöltek jegyzékéből törölte;
- a *censorok* által kiszabott, amikor is a *censor* az illetőt a *senatus*-ból elmozdította, vagy az előkelő vidéki *tribus*ból a megvetett városi tribusba osztotta be, vagy a lovagot lovától megfosztotta (*nota censoria*, mert a *census*-lajstromba vezette be a *censor* a *notát*, a megrovást);
- a *praetorok* által kiszabott *infamia* - a klasszikus és posztklasszikus korban már ez volt az egyetlen formája.

a jogképességet korlátozó tényezők – *infamia* (2)

- A ***praetori infamia*** lehet
  - közvetlen becstelenség *(infamia immediata),* amikor is bizonyos magatartás (kettős házasság, gyászév letelte előtti férjhezmenetel, házasságtörés a nő részéről), vagy bizonyos foglalkozás (kerítő, színész, prostituált) tett becstelenné;
  - közvetett becstelenség *(infamia mediata),* amikor is bűntett miatt (vagy a sértettel való kiegyezés folytán) kimondott, vagy letétből, megbízásból, gyámságból, társaságból, *fiducia*ból [5] származó kereset folytán hozott marasztaló bírói ítélet tette az illetőt *infamis*sá.

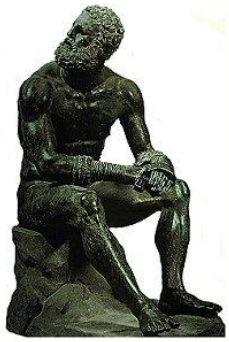

- Az *infamia* **jogi hatása:**
  - a politikai jogok elvesztése;
  - a perbeli képviseletre való kétoldalú képtelenség;
  - az *infamis* nem köthet házasságot becsületében nem csorbult személlyel
- Az *infamia* élethosszig tartott, hacsak a császár vagy a *senatus* nem adta meg a *„jó hírnév visszaállítását”.*

a jogképességet korlátozó tényezők (3)

az alacsonyrendűekhez *(humiliores)* való tartozás

a szegény rétegek nem rendelkeztek választhatósággal *(ius honorum)*, és bizonyos büntetés (pl. kényszermunka) csak rájuk volt kiszabható a *principatus* végétől kezdve

fizikai munkát végző szabad ember

a kézműves, kiskereskedő, bérmunkás a *ius honorum*tól meg volt fosztva, és családjogilag is korlátozták jogképességét

egyes vallásokhoz tartozás

a keresztény kor megfosztotta az eretnekeket, zsidókat, hitehagyottakat, pogányokat politikai, szerződési és végrendelkezési jogaiktól

*curialis*i tisztség viselése

a késő császárkorban a városi tisztségviselők jogai csorbultak – nem költözhettek el a terhek miatt, kötelező volt szerepet vállalniuk

Cselekvőképesség

Cselekvőképes, aki saját cselekedeteivel, tényeivel jogokat és kötelezettségeket szerezhet magának vagy másoknak

Feltételez bizonyo értelmi, illetve belátási képességet!

ügyletképesség

valakit a jogrend képesnek minősíti jogügyletek megtételére

- szerződést köthet
- végrendeletet készíthet

vétőképesség

valaki képes felmérni magatartásának káros következményeit, s az általa elkövetett (bűn)cselekményekért felelősségre vonható

Az egyes cselekvőképességet korlátozó tényezők különbözőképpen befolyásolhatják az ügylet- és vétőképességet.

Cselekvőképességük szerint az emberek lehetnek **teljesen cselekvőképesek, korlátozottan cselekvőképesek** vagy **cselekvőképtelenek**.

A jogképesség és a cselekvőképesség összevetése

Jogképesség: az a képesség, hogy valaki jogok és kötelezettségek **alanya lehet.**

Passzív jelleg.

Befolyásoló tényezők:

- ***status***
- nem
- becsületcsökkenés
- alacsonyrendűség
- egyes vallásokhoz tartozás
- városi tisztségviselő
- bizonyos foglalkozások

Cselekvőképesség: az a képesség, hogy valaki **saját cselekedeteivel**, tényeivel jogokat és kötelezettségeket **szerezhet** magának vagy másoknak.

Aktív jelleg.

Befolyásoló tényezők:

- életkor
- nem
- elmeállapot
- tékozlás
- bizonyos testi fogyatékosságok

Példák

3 hónapos, római házasságból született, római polgár kisfiú, akinek meghalt az apja.

- jogképesség (+)
- cselekvőképesség (-)

30 éves, egészséges férfi rabszolga.

- jogképesség (-)
- cselekvőképesség (+)

A cselekvőképességet befolyásoló tényezők

befolyásoló tényezők

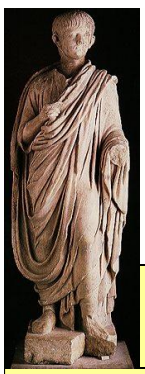
- életkor
- nem

} *tutela, (cura)*

- elmeállapot
- tékozlás
- bizonyos testi fogyatékosságok

} *cura*

1. Az **életkor** jelentősége

IMPUBERES		PUBERES	
INFANTES *(qui fari non possunt)*	***IMPUBERES INFANTIA MAIORES***	***MINORES XXV [viginti quinque] ANNIS***	***MAIORES XXV ANNIS***

0 **7** lányok **12** **25**

fiúk: sabinianusok – habitus corporis, azaz testi fejlettség

procolianusok
Iustinianus | 14

az **életkor** jelentősége (2)

	INFANTES	nem ügyletképes	nem vétőképes
IMPU-BERES **Az önjogú serdületlenek (*pupilli*) gyámság alatt állnak**	**IMPUBERES INFANTIA MAIORES**	korlátozottan ügyletképes: - ha a jogügyletből csak joga keletkezik: a jogügylet érvényes - ha a jogügyletből részben jogai, részben kötelezettségei származtak: *auctoritas tutoris* (+): érvényes *actoritas tutoris* (-): *negotium claudicans*	eredetileg: teljesen vétőképes; később abban az esetben vélelmezik a vétőképességet, ha közelebb áll a serdültséghez **MEGDÖNTHETŐ VÉLELEM**
PUBE-RES	**MINORES**	eredetileg teljesen ügyletképes; de védi a *lex Laetoria* a posztklasszikus korban: korlátozzák ügyletképességét (*cura minorum*) elidegenítésnél: *consensus curatoris*	teljes vétőképesség

a *minor* védelme

kb. Kr.e. 200 lex Laetoria	a *minor*t szerződéskötés során becsapó személy ellen	***actio legis Laetoriae***	büntetőkereset csalás címén (*actio popularis*) (*lex minus quam perfecta*)
klasszikus kor	a *minor*t szerződéskötés során becsapó személy ellen	*actio* **Ø** ***exceptio legis Laetoriae***	a *praetor* a kifogás révén megakadályozza a civiljogilag érvényes ügyletből eredő igény érvényesítését
klasszikus kor	ha a *minor* csalás vagy tapasztalatlansága miatt károsodna a szerződésből	***in integrum restitutio***	ha *minor* teljesítette szerződéses kötelezettségét, visszajár neki ez a teljesítés
Marcus Aureliustól kezdve	a *minor*ral kötendő szerződéskötés kockázatát csökkentendő	***cura minorum*** kérhető, majd	korlátozott ügyletképesség - ha a gondnokkal rendelkező *minor* gondnok nélkül járt el, úgy kezelte a jog, mint az *impuberes infantia maiorest*
Kr.u. 300		szokássá válik	

A cselekvőképességet befolyásoló tényezők (2)

– életkor
– nem

} *tutela*, (*cura*)

– elmeállapot
– tékozlás
– testi fogyatékosság

} *cura*

2. Női nem

Korlátozások a nem alapján

A nők cselekvőképessége (még részben a császárkorban is) **korlátozott** volt (korlátozott ügyletképesség, teljes vétőképesség).

- **Indoka:**

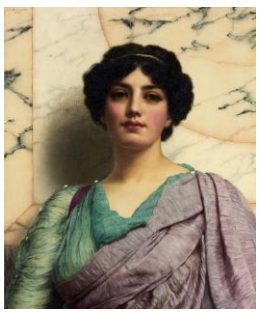
- akaratuk könnyelműsége („*propter animi levitatem*")
- a női nem törékeny volta (*sexus fragilitas*)

Az önjogú nő élete végéig **gyámság** alatt állt.
Bár **vagyonát maga kezelhette**, gyámja hozzájárulására volt szükség:
jelentősebb civiljogi jognyilatkozataihoz (pl. *mancipatio, in iure cessio*,
valamint a perindításhoz.

Kivételek:

- Vesta szüzek
- *Ius trium / quattour liberorum (lex Iulia de maritandis ordinibus, Lex Papia Poppaea* – Kr. e. 18; Kr. u. 9.)

A nők a cselekvőképesség szempontjából csak **a Kr.u. IV. századtól kezdve** váltak egyenlőkké a férfiakkal.

3. Elmeállapot

Korlátozás az elmeállapot alapján

Az elmebeteg *(furiosus, demens)* kezdettől fogva olyan elbírálás alá esett jognyilatkozatai és vétőképessége szempontjából, mint az *infans*. Vagyis teljesen cselekvőképtelen volt. Vagyonát gondnoka kezelte. Azonban eltérően a legtöbb modern jogtól, az elmebeteget „világos pillanataiban" *(lucidum intervallum)* úgy kezelték, mint aki semmilyen korlátozás alá nem esik.

4. Tékozlás

Korlátozás tékozlás alapján

Azon önjogú serdülteket, akik vagyonukat esztelenül pazarolták, a *praetor* a XII táblás törvény alapján (jellemzően családtagjaik kérésére) tékozlónak *(prodigi)* nyilváníthatta.

A *praetor* a tékozlót eltiltotta a törvényes öröklés címén szerzett ősi családi vagyon, ill. később a végrendeleti úton szerzett vagyon kezelésétől és egyúttal gondnokság alá helyezte.

A tékozlót a római jog úgy kezelte, mint az *impuberes infantia maiorest*.

Ügyletképességük korlátozottá vált, vagyonukat a gondnokuk kezelte.

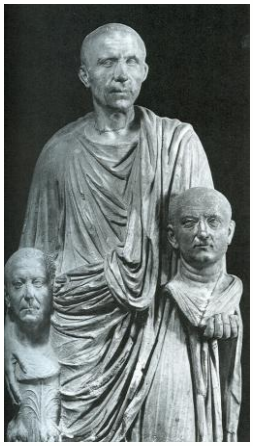
5. Bizonyos testi fogyatékosságok

Bizonyos testi fogyatékosságok következményei

A **süket és néma** szóbeli szerződést *(stipulatio)* nem köthetett, hiszen itt ünnepélyes szóbeli kérdés és azzal egybehangzó felelet kellett, hogy élőszóban elhangozzék.

A **herélt** házassági jognyilatkozatot nem tehetett.

A vakok tehettek ugyan írásbeli végrendeletet, de annak érvényességéhez eggyel több, vagyis összesen **nyolc tanú** közreműködésére volt szükség.

cselekvőképesség

valaki saját tényeivel jogokat és kötelezettségeket szerezhet magának vagy másoknak

befolyásoló tényezők

- életkor
- nem

} *tutela*, (*cura*)

- elmeállapot
- tékozlás
- testi fogyatékosság

} *cura*

tutela

Gyámság alá kerültek a **serdületlenek**, akik nem álltak apai hatalom alatt, és a **nők**, akik sem apai hatalom, sem *manus* (férji hatalom) alatt nem álltak;
a gyámság e személyeknél a cselekvőképesség pótlására irányuló intézmény

> A római gyámság a kezdetekben pusztán hatalmi viszony volt a gyámolt felett (a *patria potestas*hoz hasonlóan).
> A serdületlen/nő a gyámság ellenére önjogúnak számított, így jogképes volt vagyonjogi szempontból.
> A gyám *domini loco* (mintegy tulajdonosként) rendelkezett a gyámolt vagyonával.
> A gyámságra az idegen vagyon kezelési szabályai vonatkoztak: a gyámság megszűnése után a gyám elszámolásra volt köteles.

- Mindezek ellenére a gyámság a régi Rómában főleg a családi vagyonegység fenntartását szolgálta, azaz a gyám (és nem a gyámolt) érdekeit tartotta szem előtt. Később ez változott!!
- A gyámi tisztség kezdetben azt illette meg, aki a gyámolt vagyonának várományosa volt a törvényes öröklés rendje szerint – *proximus agnatus*.
- A gyámságnak (a gyámolt személye szerint) két fajtáját különböztették meg: a) a serdületlenek (*tutela impuberum*), b) és a nők gyámságát (*tutela mulierum*).

tutela impuberum

- alapulhatott végintézkedésen *(tutela testamentaria);*
- amennyiben a *pater familias* a XII táblás törvényben neki biztosított gyámkijelölési jogával nem élt, úgy a törvény állapította meg *(tutela legitima)* a gyám személyét.

  (Ez a régi jogban a legközelebbi *agnat* rokon volt, aki a gyámolt halála esetén örökölne, és akinek joga volt a gyámi tisztség viselésére. Több egyenlő fokú *agnat* rokon a gyámságot közösen volt jogosult viselni.

  A posztklasszikus és a jusztiniánuszi jogban már a *cognat* rokonoknak volt kötelessége a gyámi tiszt viselése.)
- ha egyik alapon sem volt gyámja a rászorultnak, a *lex Atilia* értelmében (Kr. e. II. sz.) a hatóság rendelt ki gyámot *(tutor Atilianus,* majd Justinianusnál *tutor dativus*).

tutela impuberum (2)

- A gyám az *infans* helyett jognyilatkozatokat tett, szerződéseket kötött, míg az *impubes infantia maior* esetében csak távollétében járt el helyette, jelenlétében vele együtt járt el, *auctoritas*át adva jognyilatkozatához.
- Ha a gyám a gyámolt helyett járt el, úgy a jognyilatkozatból származó jogok és kötelezettségek a gyám személyében állottak be, s ő csak a gyámsági jogviszony megszűnésével ruházta át azokat a gyámoltra (közvetett képviselet).

* a gyám fel volt ruházva a gyámolt vagyona kezelésének jogával - ez eredetileg az ő érdekét védte
* utóbb, amikor ez az intézmény már a gyámolt érdekeit szolgálta, a vagyonkezelési jog korlátozásai is egyre szaporodtak (a császárkorban elidegenítési tilalmak),
* a posztklasszikus korban a gyámi tevékenység inkább a vagyon jövedelmének kezelésére korlátozódott.

- Ha a gyám a gyámi vagyonkezelés keretében harmadik személyt károsított meg, a gyámolt ellen csak a jogalap nélküli gazdagodás erejéig lehetett *utilis actiót* indítani.

a *tutor* felelőssége

- *accusatio suspecti tutoris*
  (végrendeleti gyámnál – büntetőkereset - popularis actio – a gyám letétele a cél)
- *actio rationibus distrahendis*
  (törvényes gyámnál – gyámság után a sikkasztott érték duplumára)
- *cautio rem pupilli salvam fore (actio ex stipulatu)*
  (minden gyámság esetén - praetori stipulatio – actio ex stipulatu lehet belőle)
- *actio tutelae gestae directa (gyámolt a gyám ellen)*
  (a gyámság után – számadásra: vagyon kiadás, kártérítés + infamia)
  contraria (gyám a gyámolt ellen)
  (kiadásai megtérítésére)
- *hypotheca generalis*
  (törvényes jelzálogjog a gyám vagyonán)

A gyámság megszűnése:
a) a gyám vagy a gyámolt halálával,
*b) capitis deminutiójá*val,
c) a gyámolt felserdülésével,
d) ha a gyámot saját kérésére a *praetor* felmentette,
e) büntetésként a *praetor* elmozdította.

tutela mulierum

- Gyámság alá került a Kr. u. IV. századig minden önjogú nő, kivéve a Vesta-szüzeket.
- A női gyámság éppúgy háromféle lehetett, mint a serdületlenek gyámsága, de utóbb a nő megkapta a gyámválasztás jogát.
- A gyám *auctoritas*át adta a nő perindításához és egyes szerződéseihez:
  - formális ügyletek (*manciptio, in iure cessio*)
  - nagyobb jelentőségű elidegenítő ügyletek.
- A vagyonkezelés joga azonban lényegében a nőt, és nem a gyámot illette meg.
- A köztársaság végén a sokgyermekes család-anyák szabadultak a gyámság alól *(ius libe-rorum)*; Claudius császár az I. században eltörölte az *agnat* rokonok női gyámságát, míg a posztklasszikus korban az egész intéz-mény eltűnt.

cura

Aki ügyeinek önálló vitelére egészben vagy részben képtelen volt, és nem állott apai hatalom vagy gyámság alatt, gondnokság (*cura*) alá került

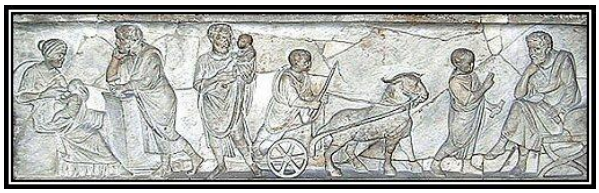
A gyámságtól a következőkben különbözött:

a) szükség esetén a gondnokolt személyi felügyeletét (pl. el-mebetegnél) is magában foglalta;

b) míg a gyám *auctoritasát* adta a gyámolt jognyilatkozatához, a gondnok *consensus*át (alakszerűtlen jóváhagyás);

c) a gyámság mindig tartós jellegű volt, a gondnokság lehe-tett eseti jellegű is,

d) gondnoka teljesen cselekvőképes személynek is lehetett, gyámja azonban nem.

cura (2)

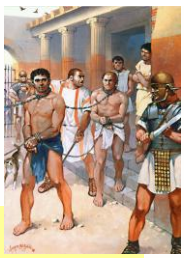
A gondnokság fajai

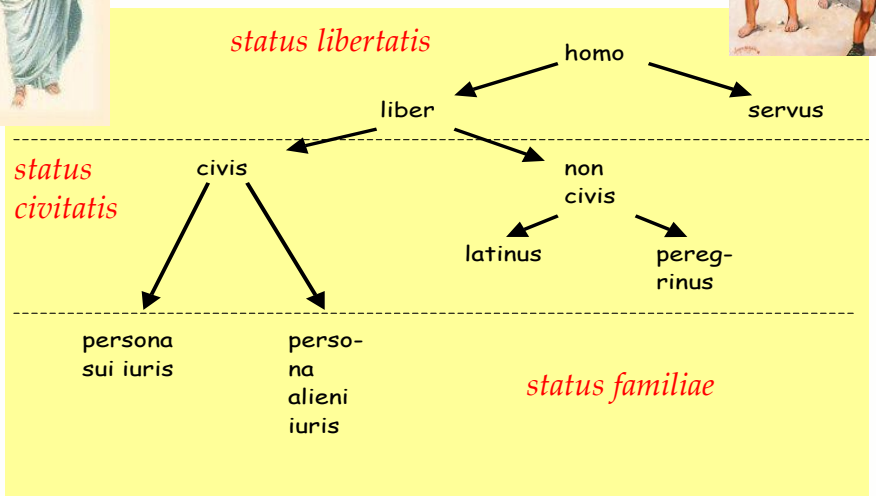
- a XII táblás törvény szerint
  a) az elmebetegek gondnoksága (*cura furiosi*), ahol a gondnok a legközelebbi *agnatus*, ennek híján a *praetor* által kirendelt személy volt;
  b) a tékozlók feletti gondnokság (*cura prodigi*).

- a klasszikus korban
  c) a köztársaságkori *lex Laetoria* nyomán a 25 évnél fiatalabb serdültek gondnoksága (*cura minorum*) - itt miután a posztklasszikus korban a *cura minorum*ra a *tutela impuberum* szabályait terjesztették ki, ennélfogva a *curator* ez esetben éppúgy vagyonkezelő lett, mint a *tutor*;
  d) a távollévő gondnoksága;
  e) a serdületlenek gondnoksága, ha a gyám akadályozva van;
  f) a nyugvó hagyaték gondnoksága;
  g) a méhmagzat gondnoksága;
  h) a testileg fogyatékos személy gondnoksága.

a *status*ok

apai hatalom - *patria potestas*

Az apai hatalom, mint a rómaiak sajátos jogintézménye, az ősi időkben éppoly korlátlan volt, mint a rabszolgák feletti hatalom, hiszen a rabszolga kb. ugyanazt a helyet foglalta el a *pater familias* által vezetett házközösségben, mint a családgyermek.

Csupán a *mos* szabályai korlátozták a hatalmat, amelyek megtiltották, hogy a családfő a családi tanács (*consilium propinquorum*) meghallgatása nélkül „ítélkezzék" a családgyermek felett (megölje vagy a házközösségből kitaszítsa).

Ugyan a családi tanács meghallgatása nélküli családfői büntetéskiszabás sem ütközött a jog szabályaiba, a *censor* azonban a *mos* szabályát sértő *pater familias*szal szemben bizonyos joghátránnyal (*censor*i megrovás, *senator*ok lajstromából való törlés) társadalmi „bojkottot" szervezhetett.

(Ugyanígy a családi tanács meghallgatásával határozhatott a családfő a feleség megbüntetése vagy eltaszítása kérdésében).

patria potestas (2)

Személyileg tehát megillette a *pater familias*t

- a gyermek élete és halála feletti rendelkezés (*ius vitae ac necis*),
- a gyermekkitétel joga, kivéve az elsőszülötteket (*ius exponendi*),
- a gyermekeladás joga *trans Tiberim* (*ius vendendi*),
- a *mancipium*ba való adásnak a joga,
- a *noxá*ba adás joga annak, aki ellen a gyermek *delictum*ot követett el (*ius noxae dandi, ius noxae dedendi*).

Kezdettől végig megillette az apát a gyermeket visszatartó személlyel szemben a kereset,

- először mintegy tulajdonjogi kereset alakjában (*vindicatio filii*),
- utóbb a *praetor*i *interdictum de liberis exhibendis et ducendis* útján.

patria potestas - enyhülés

Ahogy a paraszti házközösség szétesett, úgy csökkentek a *pater familias* jogai is gyermekei felett.

- Már a XII. táblás törvény kimondta, hogy: „*ha az apa fiát háromszor eladta, a fiú szabaduljon az apai hatalom alól*.”
- A császárkorban a gyermek megölését és kitételét büntették – I. Valentinianus egy *constitutió*ja pedig végleg eltörölte a *ius vitae ac necis*t (Kr.u. 4. század 2. fele).
- A *noxá*ba adást a nőkre nézve már korán megszüntették, a fiúkra nézve pedig a justinianusi jogban.
- A császári jog odáig enyhítette az apai hatalom szigorát, hogy lehetővé tette azt, hogy a hatalomalatti gyermek panasszal fordulhasson császári per *(extraordinaria cognitio)* keretében a bírósághoz apja ellen, és azt is, hogy tőle tartást (*alimentatio*) követeljen.

az apai hatalom vagyonjogi tartalma

Vagyonilag a családgyermek nem „jogalany”, mindent apjának szerzett, az általa vállalt KÖTELEZETTSÉGEK VISZONT CSAK ŐT TERHELTÉK (kivéve a családgyermek magánbűncselekményeiből [*delictum*] a *pater familias* ellen keletkezett igényeket), önjogúvá válása utáni perelhetőséggel.

A *pater familias* által a fiú kezelésébe adott különvagyon *(**PECULIUM**)* a családfő tulajdona maradt ugyanúgy, mint a rabszolga esetében.

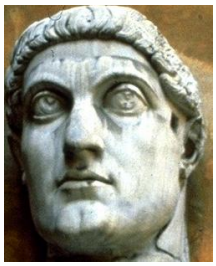
Az a folyamat azonban, amely a paraszti házközösségek bomlásával a családgyermek feletti személyi jogok terén végbement, vagyonjogi vonalon is jelentkezett.

1. Először Caesar vagy Augustus egy rendelete mondta ki, hogy az a vagyon, amit a családgyermek KATONÁSKODÁS útján szerzett (*peculium castrense*), kizárólag őt illesse meg.
2. A későbbi császárkor e szabályt kiterjesztette az állami TISZTVISELŐI SZOLGÁLATTAL szerzett vagyonra (*peculium quasi castrense*) is.

E vagyonok *peculium* jellege csak abban jelentkezett, hogy ha a családgyermek arról nem végrendelkezett, úgy az *peculium*ként a *pater familias*t illette a gyermek halála után.

(Iustinianus azonban e vagyonokra is kimondta a törvényes öröklést.)

vagyonjogi tartalom - különvagyonok

3. A posztklasszikus korban *Constantinus* egyik rendelete a családgyermeknek anyjától örökölt vagyonára (*bona materna*),
4. majd újabb szabályok minden anyai ágról kapott vagyonára (*bona materni generis*) kimondták, hogy azt a *pater familias* el nem idegenítheti, és halála után az a gyermeké lesz, de nem mint apai örökség, hanem a gyermek saját jogán.
5. Utóbb e vagyont a gyermek vagyonának tekintették, amelyen az apát csak haszonélvezet illette meg.
6. Iustinianus szerint a gyermek minden vagyona, amely nem az apától ered, ún. jövevény vagyon (*bona adventicia*), azon az apát csak a haszonélvezet illeti, hacsak a vagyon juttatója ezt is ki nem zárta (*bona adventicia irregularia*).

az apai hatalom vagyonjogi tartalma (2)

A gyermek által vállalt kötelezettségekből származó követelések egy részét már nagyrészt a *praeto*ri jog peresíthetővé tette az apával szemben is (***actiones adiecticiae qualitatis***).

- ***actio quod iussu:*** ha az ügyletet a hatalomalatti a családfő kifejezett (a harmadik fél felé is kinyilvánított) utasítására kötötte – ilyenkor a családfő korlátlanul, az egész tartozás erejéig felelt
- ***actio de peculio:*** a családfiú minden ügyletéből a neki adott *peculium* erejéig a családfő is perelhető volt – a családfő saját „követeléseit" a hitelezők előtt levonhatta
- ***actio tributoria:*** ha a hatalomalatti a családfő tudtával, de megbízása nélkül ipari vállalkozást folytatott, s tönkre ment, a családfő csődszerű magáneljárást folytatott le, s a hitelezőkkel egy sorban nyert kielégítést.
- ***actio de in rem verso:*** ha a hatalomalatti ügyletéből származó vagyongyarapodás befektetésre kerül a családfő vagyonába, a családfő a gazdagodás erejéig perelhető volt.
- ***actio exercitoria – actio institoria:*** a hajós kapitány vagy üzletvezető hatalomalatti tartozásait az egész tartozás erejéig lehetett követelni a hatalom gyakorlójától.

Végül a családgyermeknek a *pater familias*szal, a *peculium* keretében kötött szerződései is civiljogi hatályra emelkedtek, így tehát egymással utóbb perben is állhattak.

SC Macedonianum

Külön szabály volt a Vespasianus császár idején kelt ***SC Macedonianum***.

E jogszabály kimondta azt, hogy a *filius familias* részére folyósított, a fiú leendő öröksége terhére felvett készpénzkölcsön, az apa halála után sem volt peresíthető.

Az ilyen kölcsön csak *naturalis obligatió*t hozott létre. Ez azt jelentette, hogy ha a kölcsönvevő családgyermek önként visszafizette a kölcsönt, azt vissza már nem követelhette. De amennyiben a hitelező a kölcsönt peresítette, a kölcsönvevő *exceptio Senatusconsulti Macedonianival* védekezhetett. Így

1. ha a fiú a pénzt apja parancsára, vagy *peculium*a körében vette fel - az apa perelhető volt;
2. ha a kölcsönt minden kikötés nélkül vette fel – a fiú az apa halála után volt perelhető.
3. ha öröksége terhére vette fel a kölcsönt – apja halála után SEM volt az peresíthető.

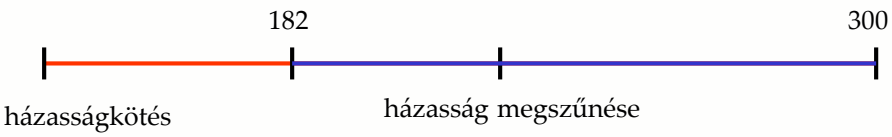
az apai hatalom keletkezése

Az apai hatalom háromféleképpen keletkezhetett:
- a) törvényes római házasságból való *születéssel*,
- b) *örökbefogadással*
- c) *törvényesítéssel.*

a) A törvényes római házasságból *(matrimonium iuris civilis)* való születés
- eredetileg az apa beleegyezésével (ha ti. az apa az elébe tett gyermeket felemelte, *„tollere")*,
- utóbb automatikusan apai hatalmat eredményezett.

N.b. Törvényes házasságból születettnek volt tekintendő a gyermek, ha a születés a házasság megkötésétől számított 182. napon túl, de a házasság megszűnése utáni 300. napon belül következett be.
A rómaiak vélelmet konstruáltak arra, hogy ez esetben a gyermek apja az anya férje (apaság vélelme). Az ellenbizonyítás utóbbi kérdésben lehetséges volt.

örökbefogadás - *arrogatio*

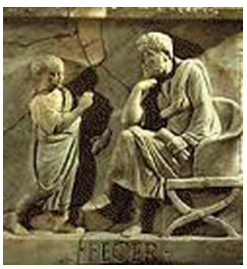
b) Az örökbefogadás a *patria potestas* létrehozatalának mesterséges útja volt.

Az örökbefogadásnak két formája volt ismeretes Rómában:

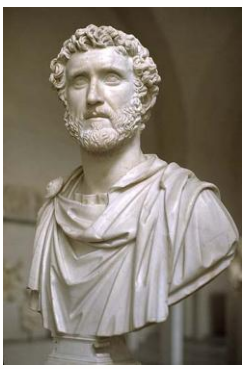
ba) Az *arrogatió*n az önjogú örökbefogadását értették. Az *arrogatio* az örökbefogadottat a családgyermek személyi és vagyoni helyzetébe juttatta, *manus*os házasságban élő feleségével és gyermekeivel, valamint vagyonával együtt.

- Ez eleinte a *comitia calata* előtt, a *pontifex maximus* közreműködésével történt, ahol az örökbefogadni kívánó előadta, hogy koránál vagy betegségénél fogva gyermeke már nem lehet, és az örökbefogadandó személyről szavazott a „népgyűlés" (30 *curia*-képviselő)
  Az örökbefogadás a szavazás eredményétől függött. Itt eredetileg csak önjogú, fegyverforgatásra képes *férfi* volt örökbe fogadható, mert csak az jelenhetett meg a *comitia* előtt.

arrogatio (2)

- A császárkorban, mivel *comitia* már nem működött, császári *rescriptum*mal ment végbe az *arrogatio*. Ekkor önjogú nők és serdületlenek is, akik a *comitiá*n nem jelenhettek volna meg, egyaránt arrogálhatók lettek.
- Antoninus Pius császár azonban kimondta, hogy a serdületlen önjogú csak úgy arrogálható, ha az örökbefogadó *cautió*val (*cautio rem pupilli salvam fore*) biztosítja azt, hogy az arrogáltat serdületlensége idején nem bocsátja el apai hatalma alól, s ha mégis, úgy (1.) kiadja az örökbefogadottra eső vagyont, vagy (2.) törvényes örökségképpen az *arrogator* vagyonának egynegyed részét (*quarta divi Pii*).
- Iustinianusnál az *arrogatio* az örökbefogadónak bíróság előtt tett nyilatkozatával történt.

örökbefogadás - *adoptio*

bb) Az ***adoptio*** <u>hatalomalatti személy</u> örökbefogadását jelentette, amely

- háromszori (leánynál és unokánál egyszeri) színleges eladással *(mancipatio)*, s
- ezt követően az örökbefogadó által indított színleges perrel *(vindicatio filii)* ment végbe – ennek eredményeként – miután a *pater familias*, mint a „per alperese" nem védekezett, a *praetor* az örökbefogadónak ítélte a gyermeket, mint annak fiát vagy leányát.

A jusztiniánuszi jogban az *adoptio* apai hatalmat csak akkor eredményezett, ha az örökbefogadó az örökbefogadottnak felmenője volt *(adoptio plena)*, ellenkező esetben csak öröklési jogot biztosított az örökbefogadó után *(adoptio minus plena)*.

Az örökbefogadásnak mindkét esetben (*arrogatio-adoptio*) előfeltétele volt az, hogy az (1) örökbefogadó önjogú római polgár legyen, Iustinianus szerint pedig (2) legalább 18 évvel idősebb az örökbefogadottnál. Emellett (3) az *arrogator*nak legalább 60 évesnek kellett lennie.

Nők csak a posztklasszikus korban fogadhattak örökbe, de ez az aktus *patria potestas*t a dolog természeténél fogva nem eredményezett, csak jogot az öröklésre.

törvényesítés

c) A törvényesítés csak ágyasságból (*concubinatus)* született természetes gyermekek *(liberi naturales)* részére volt lehetséges, de nem a futó nemi kapcsolatból születettek részére *(spurii, vulgo quaesiti).*

Ez az intézmény csak a <u>keresztény császárság</u> korában alakul ki.

Három formáját különböztették meg:

- a szülők utólagos házasságával,
- a császári kegyelemmel,
- és a fiúnak *curialis*i szolgálatba adásával, a leánynak *curialis*hoz való férjhezmenetelével való törvényesítést.

az apai hatalom megszűnése

Az apai hatalom elvileg az apa élete hosszáig állott fenn, hacsak valamilyen megszüntető ok közbe nem lépett. A gyermek kora e tekintetben nem jött figyelembe.

Megszüntette az apai hatalmat:

a) a *pater familias* halála, vagy *capitis deminutió*ja,

b) a családgyermek halála, vagy *capitis deminutió*ja,

c) a családgyermek örökbeadása (Iustinianusnál csak az *adoptio plena*),

d) a gyermek *emancipatió*ja, ami az apa által eszközölt háromszori (leánynál, unokáknál egyszeres) *mancipatio* útján ment végbe a *pontifex*ek *interpretatió*ja folytán, a XII táblás törvény azon szabályának felhasználásával, hogy ez esetben az apa elveszti a gyermek feletti hatalmát.

- Anastasius császár egyszerű császári engedélyt (*emancipatio Anastasiana*),
- Iustinianus pedig hatósági bejelentést írt csupán elő az *emancipatio* feltételéül (*emancipatio Justinianea*).

e) a fejlett jogban büntetésből, ha a *pater familias* gyermekét háromszor (leányát, unokáját egyszer) eladta vagy kitette,

f) bizonyos papi méltóság (Vesta-szűz, keresztény korban püspök) elérése,

g) *patricius*i cím (Constantinus császár óta a legfőbb méltóságoknak adományozott, nem örökletes cím) elnyerése folytán.

ősi ügyleti formák

XII. táblás törvény: „*ha az apa fiát háromszor eladta, a fiú szabaduljon az apai hatalom alól.*”

adoptio		*emancipatio*	
A	B	A	B
mancipatio		*mancipatio*	
	manumissio v.		*manumissio v.*
mancipatio		*mancipatio*	
	manumissio v.		*manumissio v.*
mancipatio		*mancipatio*	
	vindicatio filii		*remancipatio*
		manumissio	

rokonság/1 - *agnatio*

A római család
- a monogám házasság elvére és
- a családfő *(pater familias)* hatalmára épült fel.

A régi jog rokonsági rendszere a római család felépítéséből vezethető le - a rokonsági rendszer alapja az ***agnatio***:

Agnát rokonok azok a személyek, akik ugyanazon *pater familias* hatalma alatt állnak vagy állnának, ha a közös ősapa még élne.

Ebben az értelemben beszélünk
- szűkebb *agnatió*ról: akik aktuálisan, MOST egy családfő hatalma alatt állnak.
- tágabb *agnatió*ról: akik egy családfő hatalma alatt élnének, ha az még élne.

a szűk *agnatio*

A szűkebb értelemben vett *agnat familia* magába foglalta mindazokat, akik ÉPPEN a *pater familias* hatalma alatt állnak.

E *familia* tagjai tehát:

a) a *pater familias* férji hatalma *(manus)* alatt álló feleség *(uxor in manu)*, aki a családban „egy leány helyén" *(filiae loco)* helyezkedett el a *pater familias* viszonylatában – saját gyermekei vonatkozásában pedig a „nőtestvér helyén" *(sororis loco)*;

b) az apai hatalom *(patria potestas)* alatt levő gyermek (fiú = *filius familias*, leány = *filia familias*);

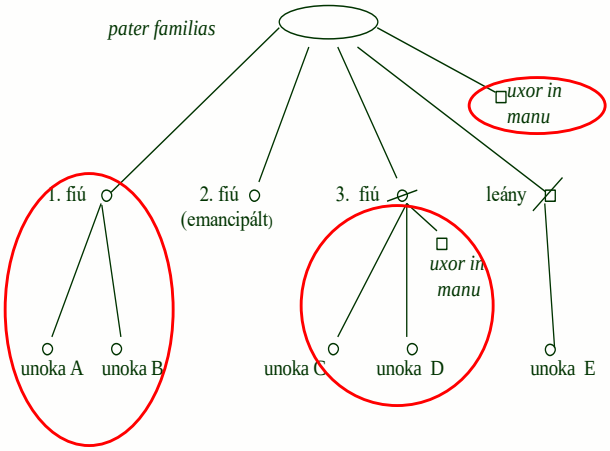
c) a hatalom alatti fiú *manus*os házasságot kötött felesége, aki az *agnatió*ban – a *pater familias* viszonylatában – a leányunoka helyén volt *(neptis loco)*;

d) a hatalomalatti fiú gyermekei, unokái, tehát a *pater familias* unokái, dédunokái, stb. *(nepotes, neptes)*;

e) az örökbefogadott gyermekek *(arrogatus, adoptivus)*;

f) az örökbefogadott fiúk *manus*os házasságot kötött felesége, gyermekei.

szűk *agnatio*

a szűk *agnatio* megszűnése

I. A családfői (férji, atyai) hatalom a családfő, illetőleg a hatalomalatti élete végéig fennállott,
s a családfő életében csak a <u>családfő akaratából</u> szűnhetett meg

- a házasság felbontása, ill. a *manus* megszüntetése,
- a *filius* vagy *filia familias* elbocsátása, *emancipatió*ja,
- a leánynak férji hatalmat eredményező házasságkötése folytán.

II. A <u>családfő halálával</u> ez a legszorosabban vett *agnat familia* felbomlott, s mindazok, akik <u>közvetlenül</u> az apa hatalma alatt álltak, <u>önjogúvá lettek</u>.
Így a férji hatalom alatt levő feleség és a hatalomalatti gyermekek (ha a gyermek nem él, annak hatalomalatti gyermeke, tehát az unoka) e ténnyel önjogúakká *(sui iuris)* váltak.

A *sui iuris*szá lett fiúk ezután *manus*os feleségük férji, gyermekeik felett pedig apai hatalmat gyakoroltak.

a tágabb *agnatio*

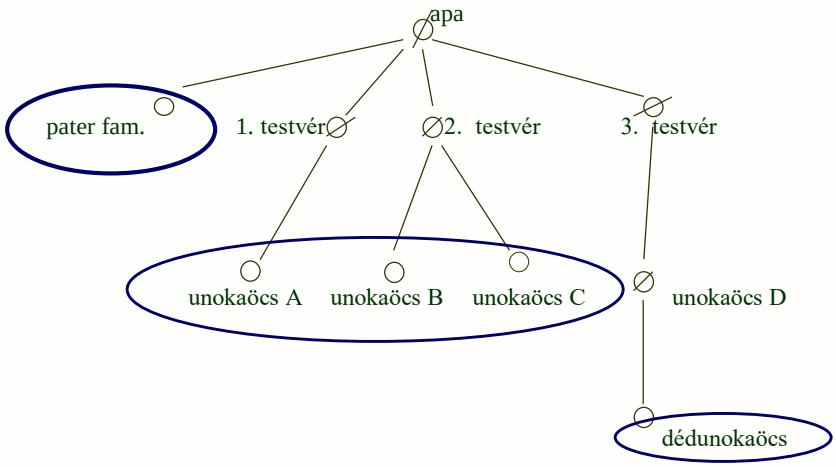
A tágabb értelemben vett *agnatio (proximi agnati)* magába foglalta mindazokat, akik ugyanazon családfő hatalma alatt állnának, ha a közös családfő élne még – ezek

- a *pater familias* testvérei,
- *manus*os házasságban élt anyja,
- a fiútestvérek gyermekei, stb.

Az *agnat* rokonság mindaddig fennállt, amíg a rokoni kapcsolat megállapítható volt.

(A rómaiak a legtávolabbi *agnatió*nak a nemzetséget – *gens* – tekintették, azaz azoknak összességét, akiknek ősei valamikor közös *patria potestas* alatt állottak, a rokonság azonban már annyira feledésbe ment, hogy a kapcsolatot legtöbbször már csak a közös nemzetségi név *[nomen gentilicium]* jelezte – ez tkp. fiktív rokonság)

proximi agnati

agnatio - családi vagyon

A vagyont a régi Rómában a *familia pecuniaque* kifejezéssel jelölték

- a XII t. t. idején ez a *pater familias* egységes vagyona volt (rabszolgák, ingatlanok és ingóságok), amely felett élők között és – korlátokkal – halál esetére szabadon rendelkezhetett.
- Ez a vagyon azonban nem volt egyszerűen a családfő „személyes vagyonának" tekinthető – A *pater familias* közvetlen hatalma alatt álló családtagokat ugyanis, akik halála után a családi vagyont örökölték, *sui heredes*nek, „önmaguk örököseinek" nevezték a rómaiak.
- A ***sui heredes*** megjelölés azt fejezi ki, hogy ezek a személyek már a *pater familias* életében a családi vagyon „tulajdonostársai", akiknek tulajdonjoga azonban lappangó állapotban van, és csak a családfő halálával aktivizálódik. (védelmükre: *pater familias* tékozlóvá nyilvánításának lehetősége!)
- A legszűkebb *agnatio* tagjai a családfő halála után tulajdonképpen „benne maradtak" abban a vagyonban, amely eddig is az övék volt. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a hagyaték szétosztásáig az *agnat* család tagjai bizonyos családi vagyonközösségben *(consortium)* maradtak.

rokonság/2 - a *cognatio*

A római jog fejlődése folyamán a nemzetségi kapcsolatok egyre inkább elvesztették a jelentőségüket és ennek megfelelően a régi *familia* szerkezete is fellazult.

Az *agnat* rokonság háttérbe szorult és a vérrokonság *(cognatio)* egyre nagyobb jogi jelentőségre tett szert.

A vérrokonság *(cognatio)* független az apai hatalomtól !!

A vérrokonság jogi jelentősége kezdetben számos lekötelezettségi és védelmi kötelék formájában jelentkezett, pl.:

- a gyermekek nem idézhették bíróság elé a szüleiket,
- szülők és gyermekek nem tanúskodhattak egymásnak.

A posztklasszikus kor, a keresztény eszmék hatására, egyre több hasonló köteléket teremtett, pl.:

az apai hatalmon alapuló *agnatio* áttörését jelentette Antoninus Pius rendelete, amely szerint a *cognat* rokonságon belül, a lemenők és felmenők, valamint a testvérek között tartási kötelezettség *(alimentatio)* állt fenn. Az ilyen perek a *consul* hatáskörébe tartoztak, aki az *extraordinaria cognitio* keretében jár el.

a *cognatio* (2)

Vérrokonok *(cognati)* azok a személyek, akiket **nemzés és születés** köt össze:

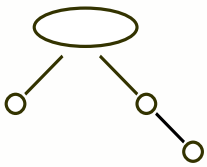
- akik közül az egyik a másiktól közvetlenül (szülő és gyermek) vagy közvetve (nagyszülő, unoka) származott (egyenes ági rokonok),
- vagy pedig mindketten (testvérek stb.) közös őstől származnak (oldalági rokonok).

A rokonság fokát a nemzések száma határozza meg *(„annyi fok, ahány nemzés").*

Ehhez képest a nagyapa és unokái egymás másodfokú egyenes ági rokonai (két nemzés közvetíti a *cognat* rokonságot), éspedig
- a nagyapa az unokának felmenő *(ascendens),*
- az unoka a nagyapának lemenő rokona *(descendens).*

Az oldalági rokonságot a közös őstől számított összes nemzések határozzák meg (pl. nagybácsi és unokaöccs harmadfokú oldalrokonok).

a házassági fajták

Mint a római jog általában, úgy a római házassági jog is alapjában véve csupán a római polgárokra vonatkozott

Csak polgárok (illetve *ius conubii*val rendelkező szabadok) között jöhetett létre olyan házastársi együttélés, amit a római jog teljes jogú házasságként elismert (***matrimonium iustum – conubium - matrimonium iuris civilis***).

- csak ilyen házasságból született gyerekek váltak – jórészt – római polgárrá, illetve kerültek apjuk *patria potestas*a alá;
- csak ők tudták apjuk családját annak halála után tovább vinni;
- ők voltak apjuk született örökösei *(sui heredes)*, azaz házon belüli örökösök, akiket nem kellett külön meghívni az öröklésre.

a házassági fajták (2)

- A római jog természetesen elismerte az idegenek *(peregrini)* házasságát is, azok helyi joga szerint. - A császárkorban törvényi úton rendezték az ilyen házasságból származó gyermekek státuszát, ha a szülők különböző provinciából származtak.
- A római jog foglalkozott a polgár és *peregrinus* között létrejött házassággal is: a *lex Minicia* a Kr. e. I. században kimondta, hogy az ilyen házasságból származó gyerek mindig az alacsonyabb jogállású szülő *status*at követi. (Hadrianusig)

Mindezen házassági formákat a *matrimonia iniusta (non iusta, non legitima)* kifejezéssel jelölték (modern jogi kifejezéssel: *matrimonium iuris gentium*)

a *conubium*

A teljes jogú házasság *(matrimonium iustum),* nem más, /mint arra jogosult (*ius conubii*val bíró) /férfi és nő közti /tartós együttélés /házassági szándékkal *(affectio maritalis).*

Főszabály: a *conubium* fennállt akkor, ha mindkét fél római polgár volt.

Kivételek azonban mindig is léteztek e szabály alól:

- a patríciusok és plebejusok közötti *conubium*ot csak Kr. e. 445-ben vezette be az ún. *lex Canuleia;*
- ősidők óta létezett a szabály, hogy szabadon születettek *(ingenui)* és felszabadítottak *(libertini)* nem köthetnek civiljogi házasságot (a köztársaság végén veszti el hatályát ez a szabály).
- Augustus vezette be a korlátozást újra abban a formában, hogy szenátori rangúak és felszabadítottak nem léphetnek érvényesen civiljogi házasságra.

a *conubium (2)*

- A római polgárok és polgárjoggal nem rendelkező személyek között *(peregrini)* csak különös császári engedéllyel jöhetett létre *conubium;* ezt többnyire egyes személyek kapták meg.
- A Kr. u. I. és II. században a császárok a veteránoknak adták meg rendszeresen a *conubium* jogát, hogy egy *peregrinus* nővel házasságra léphessenek.

A *Constitutio Antoniniana* után a *conubium* elvesztette jelentőségét

házassági akadályok

abszolút házassági akadályok

*conubium*mal rendelkező személyek sem köthettek senkivel házasságot, ha

a) serdületlenek,
b) elmebetegek,
c) heréltek,
d) már házasságban élnek

relatív házassági akadályok

bizonyos személyekkel nem köthettek házasságot azok, akik közül az egyik a másiknak

a) egyenes ági vagy oldalági vérrokona (fel- és lemenők közt korlátlanul, oldalágon testvérek egymás közt és testvér testvérének vérszerinti leszármazója, pl. nagybátya és unokahúg között),
b) az örökbefogadással keletkezett rokonság egyenes ágon (pl. örökbefogadó és az örökbefogadott gyermeke között) – az örökbefogadási viszony megszűnése után is,
c) a sógorság egyenes ágon korlátlanul (pl. a vő házasságának megszűnése után anyósával nem köthetett házasságot), oldalágon pedig oly módon jelentett házassági akadályt, hogy testvér testvérének volt házastársával nem köthetett házasságot,

házassági akadályok (2)

további relatív házassági akadályok

d) a Kr. u. II. században császári rendelet tiltotta meg a gyám és gyámoltja közti házasságkötést – ez a házasság semmis,
e) a császárkorban általában megtiltották – a katonai fegyelem érdekében – a katonáknak a házasságkötést – Septimius Severusig,
f) szenátori rangú *libertiná*val, ill. színésznővel nem házasodhat,
g) *ingenuus* nem házasodhat *infamis*sal,
h) tartományi tisztviselő a tartomány lakosával,
i) keresztény zsidóval (a posztklasszikus jogtól),
j) keresztszülő keresztgyerekével (a keresztény korban).

A hatalomalatti személyek házasságkötéséhez szükséges volt a *pater familias* beleegyezése – nélküle semmis volt a házasság.
Az Augustus idejében keletkezett *lex Julia de maritandis ordinibus* lehetőséget adott az alaptalanul megtagadott beleegyezés kikényszerítésére.

házassági kényszerintézkedések

- Az Augustus alatt hozott családjogi törvények, elsősorban a ***lex Iulia de maritandis ordinibus*** (Kr. e. 18.) és a ***lex Papia Poppaea*** (Kr. u. 9.) elrendelték, hogy
  miden férfi római polgár 25. és 60.,
  minden római nő 20. és 50. életéve között
  KÖTELES római házasságban élni,
  ellenkező esetben a végrendeletileg rájuk szálló hagyatékot egyáltalában nem, gyermektelen házasság esetén pedig csak részlegesen szerezhették meg.
- Ugyanezen cél szolgálatában e jogszabályok azt is kimondták, hogy az a *concubinatus* (ágyasság), amelyet valaki olyan római nővel folytat, akivel rangszerű házasságban élhetne, törvénybe ütköző magatartásnak *(stuprum)* minősül. Ettől kezdve *concubinatus*ban római polgár csak hozzá rangban nem illő nővel élhetett (pl. *senator*i rendű férfi színésznővel vagy *libertiná*val).
  (Ezen intézkedések indoka az volt, hogy a római házasságok száma egyre fogyott a *concubinatus*ban élés és a szabados erkölcsök miatt)

Constantinus császár a kereszténység befolyása folytán e törvényeket hatályon kívül helyezte – sőt megnehezítette a második házasságot is

az eljegyzés

A házasságot kölcsönös házassági ígéret (eljegyzés) előzheti meg.
Az eljegyzés formája és joghatása különbözőképpen alakult a római jog fejlődése folyamán:

a) a régi jogban az eljegyzés kölcsönös <u>*stipulatio*</u> formájában tett házassági ígéret volt *(sponsiones - sponsalia).*
Az ígéretet tévő fél azonban nem a menyasszony és a vőlegény, hanem azok hatalomfője volt.
A *stipulatio* kezdetben valószínűleg <u>peresíthető igényt</u> keletkeztetett.

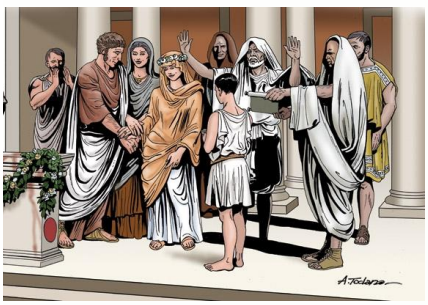
az eljegyzés (2)

b) a klasszikus kortól az eljegyzés formátlan kölcsönös házassági ígéret, amelyből a házasság megkötésére igény nem származott,

- a hatalom alatti gyermek eljegyzését még sokszor a hatalomfő végzi, de szükséges az érintett fél beleegyezése;
- maguk a házasulandók is tehetnek már eljegyzési ígéretet - az eljegyzést szabadon fel lehetett bontani; emiatt semmilyen kártérítési igényt nem lehetett érvényesíteni;
- még a kifejezetten megígért szerződési bírságot sem lehetett peres úton érvényesíteni, a jó erkölcsökbe ütközés miatt.

c) a posztklasszikus császári jogban recipiálták a hellenisztikus jogi szokást, hogy egy ún. *arra sponsalicia* (eljegyzési foglaló) adásával vagyonjogi szankcióval kössék a feleket az eljegyzési ígérethez: a házasságtól visszalépő fél elveszti, illetve kétszeresen köteles visszaadni a foglaló összegét.

a római házasság

- az ősi római házasság *(matrimonium)* szorosan összefonódott a férji hatalommal *(manus)* – a házasság eredetileg a férjnek a felesége felett valószínűleg teljes uralmat biztosított
- már a XII. t. t. idején kialakult azonban a házasságnak olyan formája is, amely nem kapcsolódott össze a férji hatalommal.

így a Kr. e. V. századtól a házasságnak két változata volt ismeretes:

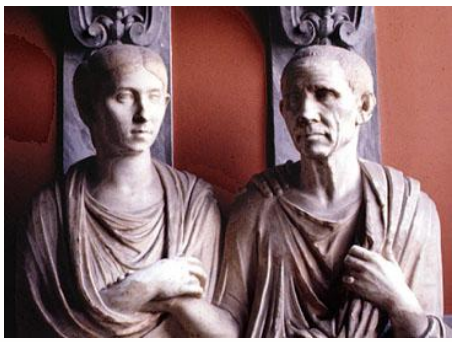
a római házasság (2)

matrimonium cum manu
a *manus*os házasságban

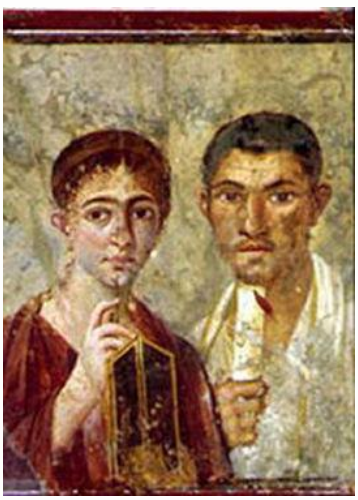
a feleség a férj hatalma alá került:
- ha a nő atyai hatalom alatt állott, úgy férje hatalma alá került,
- ha viszont előbb önjogú volt, úgy a *manus* létrehozása megfosztotta őt önjogúságától.

Vagyonjogi helyzete az előbbi esetben nem változott,
az utóbbi esetben azonban minden vagyona a férj tulajdonába ment át, s a továbbiakban a feleség csak neki szerzett.

A régi *agnatió*jából kivált nő öröklési jogot is természetesen új, férji *agnatió*jában kapott.

a római házasság (3)

matrimonium sine manu
a *manus* nélküli házasság

nincs férji hatalom – a feleség *capitis deminutio minimát* nem szenvedett:
- ha hatalom alatti volt, továbbra is megmaradt eddigi *agnatió*jában,
- ha önjogú volt, megtartotta önjogúságát, és ezzel együtt a vagyonát.

Gyermekeit azonban férje *agnatió*jába, tehát annak atyai hatalma alá szülte, anélkül, hogy azok vele (az anyával) *agnat* rokonságba kerültek volna.
(Ezzel együtt járt, hogy így a civiljog szerint, sem ő nem örökölt gyermekei után, sem azok utána a Kr.u. II. századig.)

matrimonium cum manu - keletkezés

a régi jogban a házasság *(matrimonium)* és a férji hatalom *(manus)* szorosan összetartoztak – *manus* nélkül nem volt házasság

A *manus* (és ezzel együtt a házasság) létrejöttének módjai:

a) a *confarreatio* kenyéráldozattal végbemenő, *patricius*ok, főként papi családok köreiben szokásos, *manus*t keletkeztető aktus volt, 10 tanú jelenlétében, ünnepélyes szóbeli formulák elmondásával;

b) a *coemptio mancipatió*val végbemenő, a férj által a nő *pater familiasá*val vagy gyámjával (utóbb magával az önjogú nővel) kötött, előbb valóságos, majd színleges vételi szerződés (*mancipatio*);

c) amennyiben a *manus*t keletkeztető aktust a felek elmulasztották, vagy az formahibásan ment végbe, azonban a felekben megvolt az állandó házassági együttélés szándéka (***affectio maritalis***), s az így folytatott együttélés egy évig tartott, a férj megszerezte a *manus*t elbirtoklás *(usus)* útján.

matrimonium sine manu - keletkezés

Mivel a *manus* már a XII t. t. előtt is létrejöhetett elbirtoklás útján – ez megbontotta a *manus* és a *matrimonium* egységét,

mivel lehetővé vált, hogy a házassági szándékkal létrehozott életközösség önmagában is házasságnak *(matrimonium)* minősüljön.

(sőt a XII táblás törvény annak elhárítására, hogy az ilyen együttélés *manus*t hozzon létre, előírta, hogy az elbirtoklást megszakítja, ha a nő három egymást követő éjszakát – *trinoctium* – férje házán kívül tölt)

Ezzel létrejött az ún. *manus nélküli házasság*, amelyet a felek házassági szándékú *(affectio maritalis)* megegyezése *(consensus)* hozott létre:

- az *affectio maritalis* nélkül megkezdett együttélés csak ágyasságot *(concubinatus)* hozott létre, viszont az ágyasság idején keletkezett *affectio maritalis* a *concubinatus*t *matrimonium*má emelte - az *affectio maritalis* külső jele lehetett a nőnek a férj házába való bevezetése, esetleg a *censor* előtti eskü, majd hozományi okirat kiállítása
- a *manus*os házasságokat a *manus* nélküliek fokozatosan kiszorították. Az *usus*szal való *manus* szerzés a köztársaság végén, a *confarreatio* és a *coemptio* pedig a Kr. u. IV. században eltűntek
- a *manus*os házasságok eltűnése a nő beleegyezésének fontosságát és a házasság hatalmi jellegének háttérbe szorulását jelezte

házasságszerű együttélési formák

bizonyos joghatások fűződnek hozzájuk

nem minősült házasságnak az ágyasság (*concubinatus*), azaz az *affectio maritalis* nélkül folytatott együttélés annak ellenére, hogy a posztklasszikus jog bizonyos joghatásokat fűzött már hozzá:

- csak az ebből származó gyermekek törvényesíthetők;
- a *concubinatus* házassági akadály alapja lehet;
- az abból származó gyermekek apjukkal szemben bizonyos tartásra támaszthattak igényt,
- sőt esetleg örökölhettek is utána.

ugyancsak nem volt házasság

- a szabad embernek rabszolgával, akár házassági szándékkal való együttélése, vagy
- a rabszolgák „házassága" (*contubernium*), bár ennek az együttélésnek is voltak bizonyos joghatásai:
  - a *cognatio servilis,* a rabszolgaság idején keletkezett vérrokonság a felszabadultak között házassági akadályt képezett,
  - a késői császárkorban az így keletkezett rabszolgacsalád tagjainak örökléskor, elidegenítéskor való szétválasztását erősen korlátozták

a házasság megszűnése

A római házasság a) halál, b) *capitis deminutio* és c) válás útján szűnhetett meg.

- A válás valószínűleg kezdettől fogva szabadon gyakorolható volt. (Csak a szakrális aktussal – *confarreatio* – létrejött házasság felbontása volt kezdetben talán elképzelhetetlen – de a történeti időkben már ennél is megengedték a válást.)
- Alapelv, hogy minden házasság felbontható – maguk a házasfelek sem zárhatták ki szerződéses úton a válást, és nem is nehezíthették azt szerződéses bírság kikötésével.
- A váláshoz általában nem követelték meg bizonyos váló okok fennállását. Az erkölcsi szabályok elítélték ugyan az ok nélküli válást, s a nőket vagyoni hátrányok sújtották ok nélküli válás esetén.
- A császárkorban (keresztény befolyásra) bizonyos válási tilalmakat is bevezettek – mindezek megszegése azonban nem érintette a válás érvényességét (de más szankciók!).

a válás

A régi jog *manus*os házasságát csak a férj, illetve a hatalomfő bonthatta fel. A férji hatalom birtokosaként feleségét bármikor eltaszíthatta, ebben csak erkölcsi normák (a családi tanács véleményét ki kellet kérni) korlátozták.

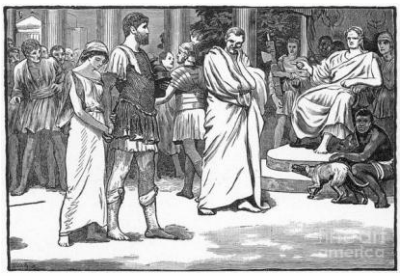
A manus nélküli házasságot viszont bármelyik fél szabadon felbonthatta; a hatalomfő bármikor magához vehette a lányát, illetve az önjogú nő bármikor elhagyhatta férjét.

Ez a kölcsönös válási lehetőség már a köztársasági korban kiterjedt a *manus*os házasságra is.

- *Manus*os házasságnál a *confarreatio* útján kötött házasságot az ellentétes szakrális aktus, a *diffarreatio* útján lehetett felbontani. *Coemptio* vagy *usus* útján keletkezett *manus* esetén a házasság mindig a *manus* megszüntetésével volt felbontható, azaz a nő „vissza(el)adása" *(remancipatio)* útján a hatalom gyakorlójának vagy egy közvetítő személynek.
- A formátlan különválás *manus*nál csak a házassági életközösséget szüntette meg, de a *manus* fennmaradt. A férji hatalom megszüntetéséhez szükség volt a *remancipatio* végrehajtására. A férjet vonakodása esetén erre kényszeríteni is lehetett.
- Ha viszont a feleség tagadta meg a *mancipitió*s aktusnál az együttműködést, akkor a *manus* megszüntetését a feleség jelenléte nélkül, hét tanú előtt tett nyilatkozattal is végre lehetett hajtani az Augustus által hozott *lex Julia de adulteriis* alapján.

a válás (2)

- a *manus* nélküli házasságnál a feleség vissza(el)adása nem jöhetett szóba – a XII t. t. ismert egy formátlan válási módot (mikéntje nem ismert)
- a klasszikus korban már biztosan nem volt szükség semmilyen formális aktusra, elegendő volt a válási szándék kijelentése *(repudium)* a házastársi együttélés egyidejű megszüntetésével – ha ez elmaradt, vagy a házastársak rövid különélés után újra házastársi életközösségre léptek, akkor a válási nyilatkozat semmissé vált

a válási nyilatkozatot személyesen, írásban, vagy követ útján is meg lehetett tenni; a klasszikus korban különösen az utolsó volt igen népszerű.

Keleten a posztklasszikus korban érvényességi kellékké vált egy ún. válóokirat *(libellus repudii)* kiállítása.

a házassági vagyonjog - *cum manu*

A házassági vagyonjog tekintetében is döntő különbség volt a *manusos* és a *manus nélküli* házasság között.

Ha a nő a férj *manus*a alá került, akkor minden vagyon, amivel a házasság előtt rendelkezett, illetve amit a házasság fennállása alatt szerzett, mint jogi egész a férjére szállt – a feleség nem rendelkezett vagyonjogi jogképességgel.
Ha a nő a házasságkötés előtt apai hatalom alatt állt, akkor a *pater familias* általában bizonyos vagyont adott a férjnek;
a *manus* keletkezésével ugyanis a nő elvesztette öröklési jogát régi *agnatió*jában – ugyanakkor öröklési jogot szerzett a férje után, egy leány helyén *(filiae loco)*, annak *agnatio*jában.

a házassági vagyonjog - *sine manu*

a *manus* nélküli házasság a VAGYONELKÜLÖNÍTÉS elvén állt

a nő családjogi helyzete nem változott, megmaradt régi *agnatió*jában:
- ha továbbra is apai hatalom alatt maradt, akkor mindent a hatalomfőjének szerzett,
- ha önjogú volt, akkor minden vagyona, illetve házasság alatti szerzeménye az ő kizárólagos vagyona maradt.

- A *manus* nélküli házasságot kötött önjogú nő vagyona megmaradt ún. *női szabadvagyonnak* (*parapherna*), amelyről a nő szabadon rendelkezhetett. E vagyont a házasság fennállása alatt nemcsak annak gyümölcsei, de az öröklött vagy ajándékba kapott vagyontárgyak is gyarapították.
  A férj *ipso iure* sem vagyonkezelési, sem haszonélvezeti joggal nem rendelkezett az önjogú nő vagyonán – a női szabadvagyon férji kezeléséhez külön megbízási szerződés kötése volt szükséges a házasfelek közt *(mandatum)*.
- A házastársak sem kaptak törvényes öröklési jogot egymás után – a civiljogi öröklési rendben egyáltalán nem, a *praetor*i és a jusztiniánuszi jogban csak az utolsó helyen.

a házassági vagyonjog - *sine manu (2)*

- A római jog tiltotta a házastársak közti ajándékozást, kivéve /a kisebb alkalmi ajándékokat, /a halál esetére szóló ajándékozást, illetve /ha az ajándékozás még élők között történt, de a férj azt haláláig nem vonta vissza.
- A nő házasság alatti szerzeményeire *Qu. Mucius Scaevola* azt a vélelmet állította fel, hogy az mind a férjtől származik *(praesumptio Muciana)*, hacsak a nő az ellenkezőjét nem tudja bizonyítani, nehogy a tisztességtelen úton való szerzés gyanújába keveredjen.
- A másik házastárs által ellopott dolgok visszakövetelésére a károsult NEM kapott büntetőkeresetet *(actio poenalis)*, mert ez *infamiá*val járt volna és ez ellentétes lett volna a házasság erkölcsi tartalmával. Ehelyett az *infámiá*val nem járó ún. *actio rerum amotarum* volt indítható.
- A szabadvagyon hűtlen kezelése esetében sem indíthatott a feleség büntetőkeresetet férje ellen, csak az *actio rerum amotarum* állt rendelkezésére. A férjet a jusztiniánuszi jog arra kötelezte, hogy ugyanolyan gondossággal kezelje az nő vagyonát, mint saját vagyonát *(diligentia quam in suis rebus)*.
- A nő vagyonjogi helyzetének biztosítását szolgálta az is, hogy a férji vagyonkezelés esetében törvényes zálogjog állott fenn a nő javára a férj egész vagyonán.

dos

A HOZOMÁNY a házasság terheinek megkönnyítése céljából a nő családja (illetve az önjogú nő) által a férjnek juttatott vagyon, amely a házasság megszűnése után a nőnek vagy örökösének visszaadandó (fejlett formájában)

- A hozomány legrégebbi formája, a ***dos profectitia***, az apai hatalom alatt állt nőre tekintettel a hatalomfő által a férjnek adott hozomány. A *manus*os házasság esetén mindez a feleség örökrészét képviselte az apai vagyonból, hisz öröklési jogát elvesztette az *agnatió*ból való kiválással.

- Azonban a hozománynál hamarosan döntő jelentőségűvé vált az új háztartás alapításához való hozzájárulás a nő családja részéről, ezért egyre inkább szokássá vált *manus* nélküli házasság esetén is. Ilyen hozományt a /nő anyja, /fiútestvére vagy /vele rokonságban nem álló személy (pl. adósa) is adhatott a nőre tekintettel ***(dos adventitia)***.
- A hozományadás egyre inkább erkölcsi kötelességgé vált; a jogi kényszert viszont csak a posztklasszikus jog ismerte.

a *dos* alapítása

A hozományt közvetlen juttatás (tulajdonátruházás) vagy kötelezettségvállalás (jogügylet) útján lehetett rendelni.

a) Első esetben a hozomány alapítása az egyes hozományi vagyontárgyak közvetlen átadása útján történt *(datio dotis)*. A tulajdonátruházás végbemehetett *mancipatio, in iure cessio* vagy *traditio* útján is; ugyanígy tartozás elengedés is lehetett a hozomány tárgya.
Ha a *datio dotis* a házasságkötés előtt történt, akkor a klasszikus jog szerint a férj azonnal tulajdont szerzett a hozományi vagyontárgyakon, de ha a házasság nem jött létre, azok jogalap nélküli gazdagodás címén visszakövetelhetők voltak (*condictio causa data, causa non secuta*) .

b) A hozomány alapítása jogügylettel háromféle módon történhetett:
- *stipulatio (promissio dotis)* - általános és elterjedt gyakorlat
- egyoldalú formális kötelezettségvállalás *(dictio dotis)*
- egyoldalú formátlan kötelezettségvállalás (*dotis pollicitatio*)

utóbbi kettő csak korlátozott személyi körben volt alkalmazható:
- a nő apja vagy apai felmenője,
- maga a nő,
- a nő meghatalmazásával a nő adósa tehetett hozományadási nyilatkozatot

a *dos* sorsa

A hozomány tárgya lehetett tulajdonjog, haszonélvezet, de lehetett valamely követelés is.

1. Eleinte a hozomány tárgya a férj vagyonának részévé lett, afelett tehát szabadon rendelkezhetett, kivéve az itáliai hozományi telket *(fundus dotalis Italicus)*, amelyre nézve elidegenítési és terhelési tilalmat mondott ki az augustusi családjogi törvényhozás – az elidegenítéshez a nő beleegyezése kellett.
2. Már a köztársaság végén elterjedt azonban az a nézet, hogy a hozomány ugyan a férj tulajdonába kerül, de mégis a házasság fennállása alatt is „női vagyonnak" *(res uxoriae)* számít. Ennek megfelelően elismerést nyert a férj visszaadási kötelezettsége a házasság megszűnése esetén.

   Ha a házasság a férj halálával szűnt meg, akkor a hagyatékában a hozományi vagyont elkülönítve, egységként kezelték.

   Ha a férj a hozomány gyümölcseiből tartás címén a nőnek juttatott, akkor ez a juttatás nem esett a házastársak közti ajándékozási tilalom alá, hisz ez megfelelt a hozomány erkölcsi alapelveinek.

a *dos* visszakövetelése

a házasság megszűnésekor a hozomány idővel visszakövetelhető lett

a. eredetileg csak akkor volt peresíthető, ha a visszaadást *stipulatió*val kikötötték (*dos receptitia*) - *actio ex stipulatu*

b. a *praetor* alakította ki később az ún. *actio rei uxoriae* formuláját, amelynek segítségével a hozomány visszakövetelése *stipulatio* hiányában is érvényesíthető volt (*bonae fidei* jellegű kereset)

Az *actio rei uxoriae* felperese az önjogú nő vagy az apai hatalom alatti nő apja volt - ha a házasságot a nő halála szüntette meg, a hozomány csak akkor volt visszaperelhető az apa vagy nagyapa által, ha az *dos profectitia* volt.
Alperes a férj, illetve örökösei lehettek.

A kereset tárgya a hozomány tárgyának természetben való visszaadása. Ha azonban az természetben már nem volt meg, annak értékét kellett megtéríteni. Az itáliai hozományi telek természetben volt visszaadandó. A hozomány gyümölcseire a visszaadási kötelezettség nem terjedt ki.

A férjnek azonban bizonyos mértékű visszatartási joga (*retentio*) volt /gyermekenként (1/6), /a nő házastársi kötelességszegése esetén (1/6), /a nő részére adott ajándék, /a nő által ellopott dolgok és /a hozomány tárgyára eszközölt beruházások erejéig.

a *dos* visszakövetelése (2)

c. A jusztiniánuszi kodifikáció a hozomány visszakövetelése iránti keresetnek egységesen az *actio ex stipulatu* elnevezést adta.

E keresetnek csak akkor volt helye, ha a nő nem ok nélkül vált el férjétől, vagy annak a válásra okot nem adott, viszont a kereset a nő örököseire is átszállott.

Az elidegenítési és terhelési tilalom mindenféle hozományi telekre kiterjedt most már, s a férj minden vagyonát törvényes zálogjog terhelte a nő javára a hozomány visszaadásának a biztosítására.

A hozományt a jusztiniánuszi jog szerint a férjnek vagy örököseinek *retentios* jog nélkül vissza kellett adniuk.

(a *dos* sorsa)

3. A hozományt a jusztiniánuszi kodifikáció a feleség tulajdonában levő, bár a férj vagyonában elhelyezkedő vagyonnak tekintette, amit igazolt az is, hogy az egyes hozományi dolgokra a nő tulajdoni keresetet *(rei vindicatio)* kapott.

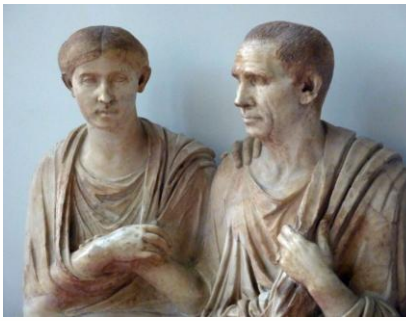
ajándék a házastársak között

donatio ante nuptias

(a házasság előtti ajándékozás)

szorosan kapcsolódott a házasság-hoz

- a vőlegény részéről a menyasszony részére – a klasszikus korban vált szokásossá
- az ajándékozás általános szabályai alá esett, s így a házasság tartama alatt nem is lehetett helye a házas-társak közti ajándékozási tilalom miatt
- a posztklasszikus korban a meny-asszony az így kapott ajándékot rendszerint hozományként adta vissza, mint feleség a férjnek

ajándék a házastársak között (2)

donatio propter nuptias

a férj adta vagy ígérte feleségének a házasság meg-szűnése esetére

- cél: a nő anyagi életfeltételeinek a házasság megszű-nése **utáni** biztosítása
- a keleti jogokból a posztklasszikus korban került a birodalmi jogba - beolvasztotta magába a *donatio ante nuptias*t, hisz Iustinianus előírta, hogy az ajándékozás nemcsak a házasság után, de a házasság előtt is történhet, s nem vonatkoznak rá a házastársak közti ajándékozás sza-bályai
- az ajándék mértéke a hozomány mértékéhez volt szabva
- csak akkor járt a nőnek, ha a házasság a férj halálá-val, vagy nem a nő hibájából bekövetkezett válással szűnt meg, s nem illette meg a nő örököseit
- ha a házasságból gyermekek is származtak, a nő csak haszonélvezeti jogot kapott a házasság meg-szűnte után a *donatio*n.